

EEVA-LIISA

MAN
NER

KIRKAS, HÄMÄRÄ, KIRKAS

KOOTUT RUNOT

TAMMI

EEVA-LIISA MANNER

Kirkas, hämärä, kirkas

Toimittanut
TUULA HÖKKÄ

TAMMI
HELSINKI

Tarkistettu laitos
© Suomen Kirjailijaliitto ja Tuula Hökkä 1999
Tammi on osa Werner Söderström Osakeyhtiötä.
ISBN 978-952-04-3249-2
Painettu EU:ssa

Kirjoituksen päättymättömyys

Eeva-Liisa Manner (1921–1995) on sodanjälkeisen kirjallisuutemme suuria lyyrikoita. Hänen läpimurtoteoksensa *Tämä matka* oli ilmestyttyään 1956 suomalaisen modernismin merkkitaupaus. Sen vapaarytmiset, tiheäkuvaiset, vilkkain mielikuvajonoin etenevät runot avasivat lyriikan tietä eteenpäin. Luonto, musiikki, kulttuurin ja ihmisen filosofia ja eetos ovat runojen läpikäyviä aineksia; menetyksen ja löytämisen, unohduksen ja muistamisen, kärsimyksen ja ilon suhteet runojen perusteemoja.

Eeva-Liisa Manner ei ole vain modernismin uranuurtaja ja vakiinnuttaja, vaan modernismin omaleimainen ja moniulotteinen kehittäjä ja ylittäjä. Jo 40-luvun ekspressionististen runojen demoninen groteski *Mustaa ja punaista* -esikoisessa (1944) ja kielellinen leikittely, runoparodia ja symbolistinen musiikillisuus *Kuin tuuli tai pilvi* -kokoelmassa (1949) antavat kasvupohjaa kirjoittamisen monille ulottuvuuksille ja omalinjaisuudelle. 50-luvulla kirjailija tunnistaa kerrostuneen ilmaisunsa ihanteita muun muassa

J. S. Bachin moniäänisessä ja täsmällisessä musiikissa ja 60-luvulla taas Georg Büchnerin rajussa draamassa. Groteski ja herkän lyyrinen ilmaisu-kieli saattavat jakautua ajan mukana eri teoksiin ja lajeihin, mutta solmiutua myös häikäisevästi yhteen, kuten 60-luvun jälkipuoliskon suurissa kokoelmissa *Kirjoitettu kivi* (1966) ja *Fahrenheit 121* (1968) sekä näytelmässä *Poltettu oranssi* (1968).

Eeva-Liisa Mannerin runotuotanto käsittää yksitoista alkuperäiskokoelmaa. Kirjoittamistaan Manner on laajentanut näytelmä- ja kuunnelmakirjailijana, prosaistina, kriitikkona, esseistinä. Hän on tehnyt myös merkittävän elämäntyön maailmankirjallisuuden välittäjänä ja suomentajana kääntäen mm. Shakespearea, Kawabataa ja Hesseä. Manner on kansainvälisimpiä kirjailijoitamme sekä sanataiteensa kerrostuneisuudessa ja esseistin- ja kääntäjäntyössään että myös itse käännettynä.

”Moderni runo”-esseensä (1957) Manner aloittaa: ”Jos ihmisellä on koti, se on kai siellä missä hän ymmärtää ympäristönsä.” Moninkertainen muukalaisuus ja ’kodin’ etsintä, oli se sitten paikassa, runokielessä tai kulttuurissa, on Mannerin runouden sisäistä energiaa. Kotiaan, eksistenssiään runoilija kysyy ja luo kirjoittaen. Modernin kokemus kielen merkityksien häilymisestä ja kyseenalaistumisesta, kielestä rajoittajana, kuolemanalaisuutena ja samalla olemassaolon täyteen mahdollisuutena on ollut monella tapaa kirjailijantyön keskiössä. Syvällä oman runouskäsitteksen keskuksessa on hiljaisuus. Sieltä alkaa runoilijan varsinainen tehtävä: nähdä ja kuulla enemmän, sanoa sanomaton, löytää sille kieli.

Manner on käyttänyt käsitteitä sanansisäinen transsendenssi ja havainnon mystiikka ilmentämään sitä, miten runossa katsominen ja kuuntelu, muistaminen ja ajatus tulevat osaksi kieltä. Musiikista malleja saanut komponointi ja toisaalta yksiväritekniikkaan tukeutuvat kuvataiteet, kuten grafiikka ja puuleikkaus, ovat antaneet runoilijalle luontevia välineitä kuvata myös sanataiteen ilmaisukieltä ja hahmotella omaa taidekäsitystä. Harvojen sävyjen taide, harmaan valöörit, heijastusten liike tuottavat ilmavia ja ilmeikkäitä, henkeään pidättävän kauniita syvään ja jyrkästi uurtamisen ja läpikuultoiseksi ohentamisen kuvia tai kontrapunktisesti päällekkäistyviä rakenteita.

Näkeminen suuntaa kohti tietämistä, kuuntelu kohti kuulemista ja jonkinlaatuista ymmärtävää kuuliaisuutta. Mannerin ehkä kaunein ja pisimmälle viety nämä yhdistävän poetiikan semanttinen toteutus on *Kuolleissa vesissä* (1977). Kokoelma rakentuu kielen äärimmäisen pelkistämisen ja toistuvien valo–pimeä–sävyjen varaan. Toiston, merkitysvarianttien huojunnan, pelkistämisen ja viivyttävän paluun kautta runokielestä tulee inhimillisen olemisen ääni, olemista yhtä aikaa kielen kodissa ja tyhjyydessä. Duaaliset vastaparit kääntyvät päinvastoin, eroavat ja lähenevät, lankeavat päällekkäin ja yhteen joksikin kolmanneksi tai neljänneksi ulottuvuudeksi niin sanojen kuin elämänfilosofisen arvoituksen tasolla: ”Valoa, surua, valoa, / muistoa, lunta”; ”yö, kirkas varjo, tuulen keinu, / eikä muuta.”

Hiljaisuus osana kieltä ja sen tuonti runouteen muiden taiteenlajien avulla, rajoja ylittäen, aistilalueita sekoittaen, valkoisen ja mustan viivan,

äänen ja odottavan tauon kohtaamisena on laajalti muuallakin maailmassa modernin taiteen omaksumaa. Se tavallaan liittyy aikakauden useiden kirjailijoiden omantunnonkysymykseen: ”Mitä ja miten voi kirjoittaa polttouunien jälkeen?” Se saa muunnelmansa myös Mannerin näytelmien ja romaanien marginaalisissa henkilöissä. Mitä tapahtuu, kun ’ei-mikään’ tulee havaittavaksi. Mannerin maailmanjärjestyksessä mikään ei voi hävitä. Ei-mikään, poissaoleva todella pysyy ja on. Siitä aika kaikkiaikaisuudessaan ja luonto, materia, niin kuin unien ja myyttien oudot kielet pitävät huolen.

Jäämistön käsinkirjoitetussa muistivihkossa runoilija luonnostelee:

”Mistä ei voi puhua, siitä on vaiettava.” (W) Tietysti. Mutta ei kai silti tarvitse kieltään leikata (die Zunge). Voihan nähdä unta, ja tulkita sen apokryfistä kieltä (), kirjoittaa vaikkapa muistiin. Siinä on tajunnan negatiivi, underground-manus, varjokuva, vastaus moneen arvoitukseen.

Vaikka mitäpä unista, saati unelmista. Nämäkään eivät ole muita unia kummempia. Jos puu uneksisi, se tekisi vain yhtä lehteä, aina vain yhtä lehteä, ja tahtoisii lopulta itse olla tuo tuo ääretön lehti: valon ellipsi, avaruuden vertainen. (TaYK MA)

Eeva-Liisa Manner jatkoi runojensa hiomista vielä niiden ilmestyttyä tehden muutoksia uusiin painoksiin sekä vuonna 1980 ilmestyneeseen

valittujen runojen valikoimaan. *Runoja 1956–1977* on Mannerin modernistisen runotuotannon artistisen tarkoin harkittu ja rajattu, eheä kooste. Edeltävään tyylikauteen liittyvää 40-luvun varhaistuotantoa ja 70-luvun *Kamalan kissan* runojen parodista ja itseironista modernin ylitystä ei ole otettu siihen mukaan.

Kirjailijaa kiehtoi ajatus tehdä vieläkin suppeampi valikoima runotuotannostaan. Runouden ja runoilijuuden ihanteitten etsiminen poispyyhkimisen ja itsensä häivyttämisen tietä ei ole ainutlaatuista mittavan uran tehneen kirjailijan kohdalla eikä varsinkaan osassa modernismia, johon jo kuuluu eräänlainen minimalismi ja subjektin vetäytyminen muodon hyväksi. Julkistettuja runoja, teoksia ja niiden merkitystä eivät itsekriittiset kiellot toki minnekään historiasta ja kulttuurista hävitä. Ajan virta on ottanut ne jo huomaansa. Niillä on lukijansa, vaikutuksensa ja historiansa.

Runoja 1956–1977 -teos oli kirjaimellisesti kääritytty mustaan ja punaiseen. Musta ja punainen, kirjan ulko- ja sisäkannen värit, ovat Mannerin kotiseudun, sodassa menetetyn Karjalan värit. Rajan taakse jäänyt lapsuuden Viipuri ilmapiireineen ja sodan järkyttävät kokemukset ovat se kirjoittamisen intohimojen ja muistojen lähde, joka muunnelmin ja yhä kerrostuneemmin tunnelmin elää tuotannossa. Jos *Runoja 1956–1977* ulkoasullaan ikään kuin symbolisesti kyseenalaistaa omat aikarajauksensa, niin vielä selvemmin sitä tekee runoilija itse kirjoittamisessaan. Valitut runot eivät saaneet sinetöityä kirjailijan viimeiseksi sanaksi.

80-luvulla Manner kirjoitti taas uudelleen, muokkasi ja lyhenteli vanhoja runojaan, nyt hevosrunojensa *Hevonen minun veljeni* -antologiaa (1988) varten. Kalevalamittaiset ”Katinperän lorut” hän julkaisi *Kamalan kissan* kolmannessa laitoksessa (1985) ja kauhun ja terrorin ajankohdaisia näkyjään Parnasso-lehdessä. Hän suunnittelei myös uutta kokoelmaa.

Eeva-Liisa Mannerin kootut runot *Kirkas, hämärä, kirkas* pohjaa hänen runokokoelmiensa ensipainoksiin. Mukana on myös osasto ennen julkaisemattomia ja kokoelmien ulkopuolella julkaistuja runoja. Aluksi oli ratkaistava kaksi ongelmaa, miten suhtautua Mannerin tapaan kirjoittaa aina uudelleen jo julkaistuja runojaan ja miten suhtautua julkaisemattomaan aineistoon. Ensipainokset ovat kirjallisuuden kriittis-historiallisen editoinnin perusteltu ja hyväksi todettu lähtökohta, kuten Bodo Plachta kirjassaan *Editionswissenschaft* (1997) kirjoittaa. Ne edustavat ’ensikäden dokumentteja’, joista avautuu haluttaessa tie ajassa eteen- ja taaksepäin. Toki kaikki luonnos- ja käsikirjoitusaineisto ja kaikki painokset, joiden tuottamiseen tekijä on vaikuttanut tai jotka hän on aikoinaan hyväksynyt, ovat myös auktorisoitua tekstiä, jonka asema ratkeaa editoinnin tehtävänasettelusta.

Kootut runot tarjoaa lukijalle ensi kertaa samoissa kansissa Mannerin runotuotannon vaiheineen ja teemoineen, sen lyriikanhistoriallisen kokonaiskuvan. Varhaisin tuotanto on ollut pitkään unohduksissa lyriikan tyylimurroksen ja kulttuuripoliittisen vaikenemisen muurin takana. Seuraavat runoteokset ovat olleet loppuunmyy-

tyinä vaikeasti käsiin saatavia. Jos halutaan lukea mitä oli Mannerin 50-luvun hätkähdyttävä ja omalaatuinen modernismi, niin silloin on luettava alkuperäiset *Tämä matka* ja *Orfiset laulut* (1960) sekä 1957 ilmestynyt proosateos *Kävelymusiikkia pienille virtabevoille*. Vuoden 1963 uusittu versio *Tästä matkasta* ja vuoden 1966 versio *Orfista lauluista* ovat jo osaltaan jotain muuta puhumattakaan vuoden 1980 typistetyistä versioista. Modernia runoa ne tietysti kaikki ovat, mutta retrospektiivisen katseen ja kiteytyneen, yleistetyin runouskäsitteiden hengessä. Se miten runoilija muokkasi ja karsi näitä uusia painoksia, on nimenomaan hänen oman sisäisen harkintansa tulosta. Ikään kuin hän olisi karistellut itsestään aiemman runoutensa runsaita versoja ja halunnut jo tarkistaa modernistin kuvaansa.

Muutoksilla voi olla kompositioon ja laajempaan kontekstiin ja tavoitteisiin liittyvä perusteensa, mikä näkyy etenkin runojen poistamisena, uusien runojen lisäämisena, osasto- ja sarjarakenteen muutoksina. Erityisen selvää tämä on antologioiden kokoamisessa. Toisaalta on kyse hyvin perustavassa mielessä kirjoituksesta, joka jatkuu. Teksti on Mannerilla liikkeessä, virtaavaa, se elää ja muuttuu. Tämä koskee kaikkea kirjoittamista lajista riippumatta. Lyhyt runokaan ei ole koskematon ja staattinen. Edes *Tämän matkan* ”Bach”-runo, josta Manner kirjoitti kuulun ”Moderni runo” -esseensä ja jonka kirjoittamisprosessia hän kuvasi mitä suurimman ilon kokemuksena, ei valituissa runoissa ole säästynyt muutoksilta ja lyhentämiseltä. Jokainen *Tämän matkan* mukaan otettu runo on muuttunut viimeistään täällä.

Niin kuin jokainen lukee runoa joka kerta hivenen toisin, niin myös kirjailija lukee runoan aina hivenen toisin. Manner on tehnyt omien runojensa uudelleen lukemisestaan ja kirjoittamisestaan julkista aina kun se on ollut mahdollista. Yleensä tehdyt muutokset ovat säilyneet ja uusia on tullut lisää. Mutta myös esimerkkejä korjatun aikaisempaan muotoon palauttamisesta tai muutoksen 'unohtumisesta' vain kyseiseen yhteyteen löytyy.

Runoilija astuu yhä uudelleen runonsa tässä ja nyt -hetkeen, kirjoittamisen tilaan, prosessiin, jossa säe on jatkuvassa kriisissä. Runo alkaa kaivata jotain tiettyä korostusta, merkityslisää. Se voi olla tyhjän rivin lisääminen säkeiden väliin, se voi olla pilkun vaihtaminen puolipisteeksi, uusi kuva, säerajan uusi säätö. Jotkut tunnesävyt alkavat häiritä vahvuudellaan. Sana on kuin kuiva kuori, jonka kirjoittaja sytyttää pienellä liikauttamisella, toisin ympäröimällä, tilan uudella järjestämisellä. Äärelliset mustat kirjoitusmerkit avautuvat uuteen äärettömyyteen. Kirjoituksen prosessuaalisuus modernin runon ongelmana, valmiin teoksen utopistisuus, kamppailu merkityksien kanssa jotka suistuvat "paperin valkeaan avaruuteen" tai "kuilunsvyään yöhön" on vanha, ainakin vuosisadan ikäinen, jo Mallarmén ongelma.

Kirjoitetun kiven "Meren mobile" -runossa lyyrinen minä kuvaa kirjoittamistaan:

En ole enää sama kuin silloin kun aloitin,
mutta kirjoitan yhä samaa teosta, samaa teosta
/- -/ hiljaa on meri tullut sydämeeni, minä
istun yksinäisessä pöydässä tyhjyyden meressä

ja kirjoitan ja kirjoitan (osterin pneumaattisesta teologiasta), edessäni uurrettu yksilö, en kirjoita koulua enkä elämää varten, en edes itselleni, kirjoitan kirjoitukselle, merelle, joka kirjoitti kirjoituksensa pehmeään kalkkiin kärsivällisesti kuin taitava ja hidas graafikko, mutta ei hapolla eikä neulalla vaan myriadeilla hiekanjyvillä, ei kenellekään, ei minkään vuoksi, vain omaa levottomuuttaan; levottomuudesta syntyvät luonnon ja historian lehdet niin kuin minun lehteni syntyvät ikävästä, thalatta, thalatta.

Muutoksien tekstihistoriaa olen seurannut ottamalla huomioon ensipainosten ja teoksen *Runoja 1956–1977* välillä ilmestyneet tekijän runsaasti muokkaamat ja lisäilemät *Tämän matkan* 5. painoksen (1963) ja *Orfisten laulujen* 3. painoksen (1966) sekä *Kamala kissa* -kokoelman lisätyt laitokset vuosilta 1978 ja 1985. Muutokset on esitetty säeviihtein kyseisen runon yhteydessä tai ottamalla rinnalle uusi versio kokonaisuudessaan. *Hevonen minun veljeni* -antologiaa, joka ei sisällä uusia runoja ja johon tehdyt muutokset ovat selvästi hevosaiheen ohjaamia, ei ole otettu mukaan.

Lukija voi halutessaan lukea runoja sellaisinaan, ilman muutoksien historiaa, tai keskittyen tietyn vaiheen toisintoihin tai tehden vertailuja eri toisintojen välillä. Kääntäjä tai lausuja voi vertaillen harkita, minkä toisinnon valitsee valikoimansa tai esityksensä pohjaksi, mihin perusteisiin sitoutuu.

Otan esille muutaman muutoksien piirteen. *Tässä matkassa* Mannerin kokonaisvaltaisen luon-

nonfilosofian mukaisesti koira, hevonen tai ruumis voi olla ”oppinut” ja kivi ”opetettu”. Eläimistä saatetaan käyttää he-pronominia. Myöhemmin näitä ilmaisuja on häivytetty tai tavanomaisesti. Alkukuvien konkreettisuus, omaperäinen mielikuvituksellisuus ja yksityinen symboliikka tuntuvat muutoksissa monesti pyyhkiytyneen todenkaltaisuutta ja yleisyyttä kohti ja samalla ehkä menettäneen jotain rikkaudestaan. Valittujen runojen ”Descartes”-runossa ”oppinut” ei enää ole ”ruumis” joka tietää kaiken, vaan yksiselitteisesti ”pää” ja ”oppineessa päässä on naula”. Häijyn hauska kliimaksi vetää kyllä lukijan huomion puoleensa. *Tämän matkan* metonyymisiä mielikuvajonoja on leikattu, varioiden täsmentävää kuvastoa yleistetty: ”sukanharmaa”, ”hameenharmaa” muuttuu ”harmaaksi”, ”kouluun, kansakouluun, kasvatuskouluun” joutumisen tilalla riittää ”jouduin kouluun”. Ruumiillisuuteen viittaavaa kuvastoa on kauttaaltaan vähennetty.

Varhaiset pitkät runoelmat ja sarjat ovat joutuneet karsivan ja järjestelevän kynän alle. Parhaiten aikaa on kestänyt ”Kambri”-sarja. ”Lapsuuden hämärästä”-runoelma on lyhentynyt vuoden 1963 laitoksessa neljänneksen, vuonna 1980 se on enää puolet alkuperäisestä. *Orfisten laulujen* ”Strontium”-sarjaa on alkupuoleltaan tiivistetty ja runoja sommiteltu uusiksi runoiksi. Kestävimmäksi on noussut sarjan viimeinen runo. Vuoden 1966 laitoksessa se on jakautunut kolmeksi runoksi ja saanut vielä uuden loppurunon. Valituissa runoissa tämä rakenne on säilynyt eikä lisäksi tarvita enää kuin kaksi runoa. Näin ”Strontium”-sarja alkaa elää paljolti yhden alku-

peräisen runon varassa. ”Orfeus Manalassa” -sarja taas on pysynyt sellaisenaan vuoden 1966 laitoksessa, mutta valituissa runoissa se on lyhentynyt ja menettänyt Eurydiken roolirunot. Orfeukseen keskittyvältä idealtaan versio onkin nyt varsin lähellä runoelman varhaisinta julkaistua muotoa Parnassossa 1/1959.

Vaikka kirjailija jollakin julkisuuden tasolla hylkää tuotantonsa osan, niin toisella tasolla hän pitää sitä omanaan. Yksi tällainen harhauttava ja käänteinen virtaus lienee suhde ”Oikeusjuttu” -sarjaan. Runot kuvastivat Ruth Ellisin naiskohtalon kautta sodanjälkeisen ajan ahdistusta, kaksinaismoraalia ja syyllisyys-oireistoa. ”Oikeusjutun” mukana pitäminen oli Mannerille aikanaan niin tärkeää, että runojen kantavuutta epäillyt kustantaja sai vaihtua. Mutta *Tämän matkan* viidennestä painoksesta Manner poisti itse ”Oikeusjutun”. Käsikirjoitusjäämistöstä näkyy, että runoilija on sittemmin jatkanut kaikessa hiljaisuudessa sarjan parissa. Itse olen tarkasti säilyttänyt Aino-Maija Tikkaselta 1988 saamaani uutta ”Oikeusjuttu” -runoelman käsikirjoitusversiota.

Myöhempiin kokoelmiin tehdyt muutokset ovat vähäisiä, sana vaihtuu kuvaavampaan, ilmaisu loogisempaan tai poistuu tarpeettomana, vieraskielinen sitaatti suomennetaan, otsikointia muutetaan tai poistetaan, joskus runoon lisätään säe, pari. Jos *Tämän matkan* kuvallisuutta muutoksissa liudennettiin ja karsittiin, niin myöhemmissä kokoelmissa esiintyy pikemminkin kuvallisuuden harkittua vahvistamista. Näin etenkin *Kirjoitettu kivi* -kokoelmassa, jonka monien proosarunojen kuvauksellisuutta on lisätty tai jatkettu sekä

kuvin, äännemaalailuin että kielileikein. Kiintoisaa on, että nimenomaan proosarunot ovat houkuttaneet näin runsaaseen kuvauksellisuuden vahvistamiseen.

Runoilija näyttää tunteneen erityistä viipyilevää rakkautta *Kirjoitettu kivi* -kokoelmaa kohtaan, kun taas *Jos suru savuaisi* -kokoelmassa (1968) ovat häirinneet sen jotkut kiihkeät tunnesävyt. Poistot koskevat runoja, joissa on vahva henkilökohtainen tunnelataus, oli sitten kyse rakkauspettymyksestä tai Tšekkoslovakian interventtiosta. Anonyymistäminen, etäännyttäminen, lämmin viileys, on havaittavissa ja kasvanutkin valituissa runoissa kautta linjan.

Olen tuonut näkyviin kokoelmiin kirjautunutta runojen ja sarjojen uudelleen kirjoittamisprosessia. Varsinainen runojen synnyn konstruointi, tekstigenetiikka ennen ja kohti julkisuutta olisi oma tutkimuksensa, johon ainakin *Tämän matkan* ja *Orfisten laulujen* osalta voi löytää materiaalia. Tampereen yliopiston käsikirjoitusarkiston Manner-kokoelmassa on eniten runojäämistöä tältä kaudelta. Enemmän itseäni tässä vaiheessa kiinnostivat ne monet jäämistön itsenäiset tekstit, joita ei voi selvästi pitää jonkin toisen tekstin variantteina tai luonnoksina ja jotka silti ovat aikanaan jääneet julkisuuteen luovuttamatta. Näin olen koonnut julkaisemattomista runoista eri vuosikymmenille ajoittuvia sikermiä ja täydentänyt niitä lehdissä ilmestyneillä runoilla. Sikermät tuovat mielestäni uusia vivahteita Mannerin runoilijakuvaan tai vahvistavat julkisesta sivummalla olleita. Niinpä rakkauden laulajaa etsiessään ei ehkä ensimmäiseksi

ajattelisi Manneria, kuoleman ja melankolian runoilijaa. Toinen teema, runoilijan ambivalentti suhde uskonnollisuuteen, kysymys Jumalasta, väkivallasta ja etiikasta on haavoittunut ja kiihkeä viimeiseen runoon saakka. Jumalan ulottuvuudet ovat käsittämättömät: hän on vihaava, itse *Ilmestyskirjan* verilöylyjen ja julmuuksien lähde, hän on välinpitämätön, maailmasta poistunut, hänet voi vain kiertotietä, jotakin toista ihailien ja rakastaen uskoa tavoittavansa, hän on enää vain puissa.

Kirjeessään Anna-Liisa Mäenpäälle Manner kirjoittaa 11.6.1966: ”Tiet, jotka ovat olleet hyviä joskus, eivät ole hyviä aina, eikä pidä etsiä lohdutusta sieltä missä sitä ei ole; yleensä ei pidä lainkaan etsiä lohdutusta.” Ja toisaalla 25.8.1965: ”Henkilökohtaisesti minua miellyttää eniten se jumaluus joka oli läheinen Rilkele: Hiljaisuus, joka kulkee kaikkein hiljaisimman huoneen läpi.” Mannerin uskonnollinen ajattelu ja sen ristiriidat on oman kirjoituksensa aihe.

Mikäli valitsemissani julkaisemattomissa runoissa, olivat ne koneella tai käsin kirjoitettuja, on työskentelyn jälkiä, korjauksia, päällekirjoituksia ja lisäyksiä, olen ottanut ne näkyviin nootteihin. Eri versioiden genetiikkaan en ole puuttunut muuten kuin valitsemalla mahdollisista toisinoista mielestäni kiintoisimman ja parhaimman. Yhden runon, ”Pompeijilaisen rakkauslaulun”, kolmesta toisinnosta olen ottanut tähän kirjaan kaksi esimerkkinä siitä, miten eri toisinnot puolustavat paikkaansa erillisinä vaikuttavina runoina ja miten arvottavan eron tekeminen on monesti mahdotonta.

Ensimmäisen sikermän runot ovat lähinnä 50-luvun lopun runoja. ”Nietzsche”-runo on ollut tulossa jo *Tähän matkaan*, mutta runoilija on viime hetkessä vaihtanut sen ”Otit planeetan”-runoon. Valmiin oloinen, koneella kirjoitettu sikermä runoja löytyi Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjallisuusarkistosta Anna-Liisa Mäenpään kirjekokoelmasta. Runot ovat Mannerin 60-luvun Espanjan kauden alkuvaiheessa ystävälleen lähettämiä rakkausrunoja. Haastatelllessani Mäenpäättä 1984 kuulin jo jotain heidän suhteestaan ja sain luettavakseni sitä pohtivia runoilijan tekstejä. Kauniin sielun ihailun ja palvonnan atmosfäärissä alkoi *Kirjoitettu kivi* syntyä. ”Syllisyys-nimisessä kopissa” kasvatetun kauhua voi parantaa vain ”rakkauden (vaikkapa irreaalisenkin) syventämällä estetiikalla”, Manner kirjoitti kommentaareissaan ”päättömän runoilijan teksteihin”.

Jarl Hellemann kertoo kustantajan muistelmiaan *Lukemisen alkeet* (1996) Eeva-Liisa Mannerin suunnitelleen 1980-luvulla sekä runojen että proosatekstien kokoelmaa. Elokuussa 1990 Havisevanjärven mökillä runoilija antoi hänelle liuskan, jolla oli runo ”Ekleisia 1929” ja runokokoelman uusi nimiehdotus, ”Aurinko, ja muut kylmät tähdet”. Kuistin edessä ennen eroamista Hellemann kirjasi paperinpalalle Mannerin sane-lun mukaan kokoelman alun runot.

Olen tämän teoksen viimeisenä osastona yrittänyt koota tuolloin hahmotellun kokoelman alun: ”Ekklesia, Aus alten Märchen, Maanal., Cracowa, Kuolemalla, Tosi harha, Apokalypsi, Yhä palaa ritari, Myyrä, Metsäkauris, November Steps”. Jot-

kut runoista jäävät edelleenkin arvoituksiksi, osan voin nimen pohjalta arvailla viittaavan Mannerin muissa yhteyksissä julkaisemiin lyyriisiin, proosa-runonomaisiin ja esseistisiin teksteihin, osa on löytynyt Manner-arkiston osin huonokuntoisista ruutuvihkoista ja luonnoslehtiöistä. Ehkä kirjailijan ajatuksena on ollut kehitellä kyseisiä aiheita runoiksi, tai ehkä kirjoittaa lajirajoja häivyttävä teos, jossa runollinen, kuvallinen ja esseistinen päällekkäistyvät. Tähän viittaavat paitsi luonnosvihkojen, ”Metsäläisen mietekirjan”, proosamuotoiset muistiinpanot ja kirpeät mietelmät, myös joillekin kirjoituksille suunnitelmassa varattu runsas tila; niinpä ”Metsäkauris” saisi kolmetoista sivua. Tavoite erillisistä runo- ja proosateoksista näyttää olleen sulautumassa yhdeksi.

”Metsäkauris” on julkaistu kahtena hieman erilaisena versiona, kuunnelmana (1983) ja novellina (1985). Myyrä-aihetta runoilija on ainakin käsitellyt Kafkan allegoriaan pohjaten esseessä ”Myyrän tutkimuksista” Optimisti-lehdestä 1/1985. Apokalypsi-aihe toistuu monin versioin Mannerin tuotannossa. Luonnosvihkosta kirjattu, osin vaikeasti luettava ”Apokalypsis, nyt” viittaa murtuvan poliittisen maailman ja terrorin teemoihin, kuten Parnassossa julkaistut kauhun runot ”Maanalaisen Puolan sanantuoja” (1982) ja ”Krakowiak” (1985). Aina ohi ratsastavan ritarin motiivi esiintyy *Kuolleitten vesien* runossa ”El ros-sinyol”. Mutta millainen olisi ”Yhä palaa ritari”-runo, jää auki. Jostain syystä mieleeni nousevat näiden runojen yhteydessä Albrecht Dürerin lukuisat *Ilmestyskirjan* kuvat ja kuparipiirros ”Ritari, kuolema ja paholainen”. ”Kuolemalla”-

runoa saa edustaa kolme runoa kuolemasta, joista ensimmäinen, kovin luonnosmainen lienee etsitty runo ja joista kolmannen, fragmentaarisen runon oudosti suurenevaa mutta silti yhä epäselvempää viimeistä säettä – ikään kuin se olisi kirjoitettu pimeässä – on mahdoton lukea. Nyt ensi kertaa julkaistavia, nimettyjä runoja ovat ”Ekleisia 1929”, ”Aus alten Märchen”, ”Kuoleamalla”, ”Apokalypsis, nyt” sekä ”November steps”. ”November steps”-runon käsikirjoitukseen päätän runoilijan avaa-man ja salaperäiseen tulemisensa tilaan jättämän valikoiman.

Eeva-Liisa Mannerin runojen vertailu liittyy runouskäsitteiden tutkimukseeni Suomen Akatemian. Koottujen runojen valmistumiseen eri tavoin vaikuttaneista henkilöistä haluan tässä mainita erikseen seuraavat: Veijo Murokkeen kanssa olen keskustellut ja monin tietokonekeiluin etsinyt oikeaa muutosten esittämistapaa; hän ja Jarkko Laine ovat kannustaneet minua kirjan viimeiseen sikermään, jonka runojen etsimisessä ja käsialan lukemisessa on suuresti antanut apuaan Manner-arkiston järjestänyt Maija Jantunen. Sirkka Kurki-Suonion herpaantumaton luottamus ja tuki on kannatellut koko työtä.

Helsingissä 16.2.1999

Tuula Hökkä

LYHENTEIDEN JA MERKKIEN SELITYKSET

Teokset

Kootut runot pohjaa kokoelmien ensipainoksiin. Muutokset on esitetty suhteessa seuraaviin painoksiin ja teoksiin:

R = *Runoja 1956–1977*. Tammi 1980.

TM63 = *Tämä matka. Runoja*. Viides painos. Tammi 1963.

OL66 = *Orfiset laulut*. Kolmas painos. Tammi 1966.

KaK78 = *Kamala kissa. Epäkohteliaita runoja*. Mezzotintot Frans Toikkanen. 3. lisätty painos. Tammi 1978.

KaK85 = *Kamala kissa ja Katinperän lorut. Epäkohteliaita runoja & parodioita*. Mezzotintot Frans Toikkanen. (Teoksen viisi ensimmäistä osastoa ovat 1976 ilmestyneen kokoelman *Kamala kissa* 1978 ilmestynyt 3. lisätty painos. Osasto *Katinperän lorut* ei ole ilmestynyt aikaisemmin.) Tammi 1985.

Muutokset on esitetty joko kyseisen runon alla säeviittein tai ottamalla koko toisintoruno tai -sarja alkuperäisen rinnalle. Runojen muutosten historia esitetään kokonaisuudessaan lukuun ottamatta pitkien ”Lapsuuden hämärästä” -runoelman ja ”Strontium”-sarjan keskimmäistä versiota (TM63, OL66). Kirjailijan korjaamat painovirheet esitetään oikaistussa muodossa huomautuksitta.

Sisällysluettelo

Ensipainoksiin rinnastuen näkyy sisällysluettelossa se, mitkä runot ovat mukana myöhemmissä laitoksissa tai mitä uusia runoja niihin on otettu. Runon tai sarjan mukana olo on ilmaistu suluissa painoskoodilla (TM63, OL66, R, KaK78, KaK85). Sisennystä on käytetty niiden runojen ja sarjojen kohdalla, jotka eivät kuulu alkuperäiskokoelmaan, vaan näihin myöhempisiin laitoksiin. Ne ovat joko uusia runoja tai ensipainoksen runon rinnalla esitettyjä toisintoja. *Jos suru savuaisi* -kokoelman (1968) otsikottomat runot on sisällysluettelossa nimetty useimmiten muuten kuin ensimmäisen säkeen mukaan. Käytäntö on alkuperäisteoksen mukainen.

Arkistot

SKS KIA = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Kirjallisuusarkisto.

TaYK MA = Tampereen yliopiston kirjasto. Käsikirjoitusarkisto. Eeva-Liisa Manner -arkisto. Järjestänyt Maija Jantunen 1997.

MUSTAA JA PUNAISTA

Runoja

1944

I

1 Mustaa ja punaista

(1940)

Viipuri,
sinun raunioillasi vannoinme kerran:
me palaamme!
Emme jätä sinua yksin
idän yöhön.

Ja me rukoilimme taivasta avuksesi,
mutta näimme vain aution taivaan
kuin palavan meren,
ja mielimme hiipi epäily:
palaammeko? milloin?
Tähdet vapisivat vastaukseksi
ja talojen sadat ontot silmät tuijottivat tyhjyyteen.

Kun aloitimme matkan tuntemattomaan ja yöhön,
kun jätimme taaksemme palavan kaupungin,
kaiken sen, mikä meille oli läheistä ja rakasta,
pysähdyimme ajattelemaan
minkä puolesta tämän jälkeen osaisimme elää.

Ja silloin meille selvisi,
että sinuun, Viipuri, sisältyi enemmän, paljon
enemmän
kuin meidän pieni elämämme ja kotipihan
viihtyisä hämäre.

Sinä olit sukupolvien elämä,
rakkaus, työ, uupumus, kuolema.
Sinä olit aikakausien elämä,
vuosisadat, historia, kohtalot –
elämä, jonka värit ovat musta ja punainen,
taistelun ja voiton,
murheen ja riemun,
kuoleman ja ylösnousemuksen väkevät värit.

Silloin tajusimme, kuinka voimallisesti nämä värit
ennustavat sinulle ylösnousemuksen hetkeä.
Ne lupaavat voiton ja riemun päivän vielä kerran
meille, sinun lapsillesi, Viipuri.

2 Näky raunioilla

(13.3.1941)

Kerran tunsit: ikuisuuden mereen
vajonnut on kotikaupunkisi.
Linnan varjo veteen haudanmustaan
kuvastui, kun alkoi pakoretkes.
Autiossa satamassa turhaan
kiinnekohtaa taivaalta sa etsit.
Verenpunaisena hulmus meren ääri,
itätuuli vonkui yllä aavain.
Levisi jo roihu hävityksen
sieluusi, sun sisimpääsi asti.

Silloin kaikki oli sulta kuollut.
Uneesi sen jälkeen usein kuolit

hartaat lyönnit tutun tornikellon.
Vainajien lepoa ne soitti –
soittaneet ei sieluusi ne rauhaa.

Unessasi usein myöskin kuljet
lapsuusaikojesi pihamaalle
läpi kujien ja yli vallein.
Pihan pimennossa kotis eessä
portahilla, joit' on lieska nuollut,
istuu Suru, katseessansa tyhjyys.
Tarttuin sua, ystäväänsä käteen
taluttaa hän sinut raunioille,
taakse aikain katsoo: ”Murskatusta
tuhannesti taas on aloitettu.”

Kaikkialle Suru sua saattaa,
halki pihain, yli vallihautain,
yli sammalen ja soran, tuhkan.

Näet ohitsesi vuosisatain
kumarassa vaeltavan verkkaan.
Aamuhämärästä uusi suku
vastaan kirkastunein otsin astuu.

Tunnet: minkä vuosisatain käsi
kerran muuriksi loi yötä vastaan,
sitä murena ei Vihan miekka.

Aavistat nyt, että kaupunkisi
jälleen nouseva on tuhon yöstä.
Linnan varjo taivaalle jo piirtyy.
Aamunkoitossa ui meren ääri,
itätuuli tyyntyy yllä aavain.

Pyhän tornikellon lyönnit jostain
uskoa ja rauhaa sieluus soittaa.

3 Palava maa

(1939)

Idän taivas savuaa.
Kaukaa kuuluu tykkein jyly.
Kasvaa, paisuu jyske tyly.
Kaikki hukkuu pauhinaan.

Määrää vailla vaeltaa
kodittomat, länteen siirtyy.
Kohti taivaan pieltä piirtyy
roviosta rakkaan maan

tulenlieskat tuhannet
vainovalkehien lailla.
Kenties kohta isäin mailla
tuhoo, raastaa vihamies.

Tuska valtaa sydämet.
Palaa metsät, roihuu talot.
Kaatuu kylät, ryskyy salot.
Kaukana on kotilies.

Sadat laumat hyökkääjään
paholaisten lailla ryntää.
Luotituisku pellot kyntää.
Palo yhä leviää.

Laahustaissa länteen päin
tummuu taival vaeltajain.
Palavana taakse rajain
kaikki synkkään yöhön jää...

Näin jos sentään vapaa maa
lunastetaan? Mihin hintaan?
Ristit kohoo korven rintaan
tuskaisena sykkivään.

Kerran kenties rakentaa
saadaan, mi on lyöty lakoon.
Kerran, Luoja, omaan vakoon
nosta vilja tähkimään!

4

Hyljätty talo

(Viipurissa Loppiaisena 1940)

On taivaanrannalla punainen palo.
Pihanperällä autio, tyhjä talo
– muut kaikki on palaneet ympäriltä.
Vielä nähdä voin lieskan ja ruudinsauhun
ja ihmisten hädän ja tuskan ja kauhun
kun lähtivät pimeään selkään.

Yön synkkyys saartaa hyljätyin talon.
Ja alla taivaan verisen palon
näen lumessa jäätyneet askelten jäljet.
Kuin taakse jo jättäisin maisen elon

niin kuljen outona, vallassa pelon
– tätä autiutta ma pelkään.

Talo, ympärillään kauhu ja piina
ja lumen valkea käärinliina...
Kohoo taivaalla mustien lintujen rata.
Pommit räiskyvät. Kumahtaa aavetykki.
Kerran elämä näissäkin taloissa sykki
ja nyt kaikki, kaikki on kuollut.

Rikinkeltainen taivas ylläni palaa.
Hätä, katkeruus uhman mieleeni valaa:
vihemies tähän taloon koskaan ei astu!
Puu pihassa ojentuu rukoukseen.
Itätuuli vain iskee kotini ukseen,
jota liekki jo kerran on nuollut.

5 Maisema Summasta (1940)

Taistelukentällä vallitsee rauha,
synkkä rauha.

Kranaattien kyntämän pellon
ja terässateen kaataman metsän yllä
riippuvat pimeät pilvet,
Suomen kohtalon pilvet,
ja aution maan ja uhkaavan taivaan välillä
hengittää vain syvä murhe ja ahdistus.

Suomalaisen modernismin uranuurtajan Eeva-Liisa Mannerin syntymästä tulee vuonna 2021 kuluneeksi 100 vuotta.

Manner raivasi ja vakiinnutti omaleimaisesti leikittelevillä, vapaarytmisillä ja tiheäkuvaisilla runoillaan lyriikan tietä Suomessa.

Kirkas, hämärä, kirkas sisältää koko hänen runotuotantonsa, jonka keskiössä ovat luonto, ihminen ja kulttuuri sekä niiden väistämätön yhteys ja ikuinen erillisuus.

Manner jatkoi usein runojensa hiomista vielä niiden ilmestyttyä ja teki uusiin painoksiin muutoksia. Koottujen runojen juhla-laitos antaa hyvän kuvan tästä uudelleen kirjoittamisen prosessista, sillä mukana ovat kokoelmien lisäksi myös tehdyt muutokset sekä yksittäisten runojen rinnakkaisversioita.

Teoksen on toimittanut ja esipuheen kirjoittanut kirjallisuuden tutkija ja Manner-asiantuntija Tuula Hökkä.

